บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหาการวิจัย

ในยุคที่วิทยาการทางเทคโนโลยีการสื่อสาร และอุตสาหกรรมการสื่อสารมวลชนเติบโตและพัฒนาไปอย่างรวดเร็วเช่นในปัจจุบัน อิทธิพลและการเผยแพร่เนื้อหาและรูปแบบการนำเสนอของสื่อมวลชนที่มีต่อสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ของสังคม โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ยิ่งเพิ่มพูนมากขึ้น สื่อมวลชนเกี่ยวข้องกับชีวิตของบุคคลทุกคนที่อยู่ในสังคม ดังที่บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา กล่าวว่า สื่อมวลชนคือองค์ประกอบหลักอย่างหนึ่งในกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมของเรา เราจะพูดก็ได้ว่ายุคนี้คือยุคแห่งสื่อสารมวลชนจริง ๆ ในความหมายที่ว่าไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ก็ตาม สื่อมวลชน ย่อมมีส่วนกำหนดการเติบโตของเราในบางระดับอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา, 2533) สื่อมวลชนจัดเป็นแหล่งข่าวสารและความรู้ของประชาชนแหล่งหนึ่ง จนมีคนกล่าวว่า สื่อมวลชนเป็น "โรงเรียนข้างเคียง" (Parallel School) คือ เป็นสถาบันการศึกษาคู่กับโรงเรียนจริง (ก่อ สวัสดิพาณิชย์, 2534)

สื่อมวลชนเป็นแหล่งสำคัญของข้อมูลเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงเป็นไปทั้งในประเทศและโลก เป็นแหล่งของข้อมูลที่มากมายของประเด็นและปัญหาต่าง ๆ สื่อมวลชนให้ความรู้เกี่ยวกับคน สถานที่ เหตุการณ์ สื่อมวลชนทำให้เกิดความทันสมัย สื่อมวลชนรายงานกระแสของทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ทั้ง การทำงาน การเมือง รัฐบาล ความสัมพันธ์และความสำคัญของชายและหญิง การใช้เวลาว่างและการศึกษา

กล่าวได้ว่า สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญในการกำหนดความเห็นที่มีต่อโลกของคนในปัจจุบัน โดยสื่อมวลชนเป็นตัวแทนหรือผู้ถ่ายทอดความเป็นจริงที่บ่อยครั้งมีความลำเอียง (biased) และมีการสร้างหรืออ้างความเป็นแบบฉบับ หรือ stereotyped (Sarmiento, 1995)

บ่อยครั้งที่สถาบันต่าง ๆ ของสังคมกล่าวโทษสื่อมวลชนว่าทำลายค่านิยม ทำความเสื่อมเสียให้วัฒนธรรม ก่อให้เกิดอาชญากรรมและความรุนแรง เสียงบ่นเรื่องความร้อนใจที่เกิดจากสื่อมวลชนนี้ อาจมีบางคนถึงขนาดอยากอยู่ในโลกที่ไม่มีสื่อมวลชน แต่ในขณะเดียวกันก็กังวลว่าโลกจะเป็นอย่างไรถ้าไม่มีสื่อมวลชน จะว่าไปแล้วก็ไม่ถูกนักที่จะประณามว่าสื่อมวลชนมีผลร้าย

ต่อชีวิตของบุคคลโดยเฉพาะเยาวชน ซึ่งถ้าวิเคราะห์ให้ดีจะเห็นว่า เยาวชนมักเป็นเหยื่อของสื่อมวลชน เพราะไม่ค่อยตั้งข้อสงสัยต่อสื่อมวลชน ไม่ระมัดระวังในสิ่งที่สื่อมวลชนจะส่งผลต่อความเชื่อ ทัศนคติ และพฤติกรรมของเขา (Sarmiento, 1995) เพราะคนเรามีแนวโน้มที่จะเชื่อในสิ่งที่ได้เห็นได้ยินจากสื่อมวลชน (Pungente, 1985)

ดังนั้น แทนที่จะประณามหรือยอมรับอำนาจที่ไม่ต้องสงสัยของสื่อมวลชน เราต้องยอมรับความเป็นจริงว่า สื่อมวลชนสามารถแพร่กระจายไปทั่วโลกและมีผลกระทบที่สำคัญ และควรจะชื่นชมในความสำคัญของสื่อมวลชนว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของวัฒนธรรมโลกในปัจจุบัน ไม่ควรประเมินบทบาทของสื่อมวลชนในกระบวนการพัฒนาต่ำกว่าความเป็นจริง เช่นเดียวกันก็ไม่ควรละเลยภาระงานของสื่อมวลชนในการเป็นเครื่องมือ สำหรับการสร้างความมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของพลเมืองในสังคม ระบบการเมืองและการศึกษาควรตระหนักถึงพันธะกิจในการส่งเสริมให้ประชาชนสามารถวิจารณ์ และวินิจฉัยสภาพของสื่อมวลชนด้วยความเข้าใจ (UNESCO Declaration on Media Education อ้างใน Pungente, 1985)

ความท้าทายที่กำลังเผชิญหน้าทุกคนในขณะนี้ คือ การที่ทุกคนควรพยายามเป็นผู้รู้สื่อหรือ media literate (Sarmiento, 1995) ไม่ว่าผู้รับสื่อจะมีส่วนร่วมในสื่อ หรือเป็นเพียงแค่ผู้บริโภคสื่อ แต่เขา (ผู้รับสื่อ) คือ หุ้นส่วนคนหนึ่งในสื่อที่ควรได้มีความรู้เกี่ยวกับสื่อ ในเมื่อสาธารณชนมีสิทธิได้รับความรู้เรื่องการอ่านเขียน เขาก็ควรมีสิทธิได้รับการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารผ่านสื่อด้วย (Dessaucy, 1979 อ้างใน Sarmiento, 1995) การทำให้บุคคลเป็นผู้รู้เรื่องสื่อ เป็นการสร้างความสมดุลย์ของช่องว่างระหว่างความเป็นจริงกับสิ่งที่สื่อนำเสนอ ด้วยการสร้างความรู้ ความเข้าใจ ในธรรมชาติของการสร้างสื่อเพื่อทำให้สามารถประเมินสิ่งที่ได้เห็นและได้ยินจากสื่อได้ถูกต้องแม่นยำ นอกจากนั้น การให้ความรู้ ทัศนคติ ทักษะในการตีความ (interpret) การวิจารณ์ และประเมินสื่อ ยังเป็นการทำให้ผู้รับสื่อมีความเข้าใจในสื่อมวลชนอย่างชัดเจนและถูกต้องด้วย

การให้การศึกษาเรื่องสื่อ (media education) ไม่ใช่การสอนผ่านสื่อ แต่เป็นการสอนเกี่ยวกับสื่อ (Institute of Media Education at the Harward Graduate School of Education, 1997) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจว่าสื่อมวลชนทำงานอย่างไร สื่อมวลชนมีระบบการจัดการอย่างไร สื่อมวลชนผลิตหรือสร้างความหมายและความเป็นจริงอย่างไร และทำอย่างไรความเป็นจริงนั้นจึงได้รับความเข้าใจจากผู้รับสื่อ (Masterman, 1983 อ้างใน Sarmiento, 1995) ในขณะที่ ปันเจนเต (Pungente, 1985 อ้างใน Sarmiento, 1995) อธิบายว่า media education คือการศึกษาเพื่อสร้างความตระหนักในการพินิจพิเคราะห์หรือ

วิพากษ์ (Critical awareness) ผลผลิตของสื่อมวลชน ความเข้าใจในภาษาของภาพและเสียง ความเข้าใจในโครงสร้างของสื่อมวลชน รวมทั้งความสามารถในการผลิตสื่ออย่างง่าย ๆ การให้การศึกษาเรื่องสื่อ คือการพัฒนาส่งเสริมให้เกิดความรู้เรื่องสื่อ หรือ media education cultivates media literacy (Sarmiento, 1995) โดยการสนับสนุนให้ผู้เรียนมีทักษะการคิดอย่างพินิจพิเคราะห์ (critical thinking skills) ด้วยการศึกษา การตรวจสอบสื่อในด้านเนื้อความ (texts) เนื้อหา (content) รูปแบบ (form) จุดกำเนิด (origin) ความเป็นเจ้าของ (ownership) อุดมการณ์ (ideology) และอำนาจชักจูง (Considine, 1995) ในขณะที่ บราวน์ (Brown, 1991) กล่าวว่า media education เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรื่องการสื่อสาร โดยมีพื้นฐานการศึกษา คือ การรับรู้ (perception) การตอบโต้ (reflection) การให้เหตุผล (reasoning) การประเมิน (evaluation) หรือ ที่เรียกสั้น ๆ ว่า การคิดอย่างพินิจพิเคราะห์ บราวน์ อ้างถึง ชวอร์ทซ (Schwartz, 1981) ผู้กล่าวว่า สื่ออิเล็กทรอนิกส์มีข้อมูลจำนวนมากจนแค่เพียงความสามารถในการอ่านและเขียนได้ไม่เพียงพอ การศึกษาสื่อหรือมีเดียลิตเตอเรซี (media study or media literacy) คือ การเชื่อมโยงกระบวนการของความคิด ปัญญา และความรู้สึก (cognitive and affective process) ที่เกี่ยวกับการรับสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับกระบวนการอ่านหนังสือ ซึ่งมีความเหมือนหรือเกี่ยวข้องกันในรูปแบบของประสบการณ์สื่อ การพัฒนาทักษะการอ่านและการคิดกับการพัฒนาการรับสื่ออิเล็กทรอนิกส์ จึงสะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์รวม (holistic phenomenon) ในพัฒนาการทางปัญญาของมนุษย์ (human cognitive development)

บัทเทอร์เวิร์ท (George Butterworth ใน Light and Butterworth, 1992) กล่าวว่า ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา การศึกษาเรื่องพัฒนาการทางปัญญา (cognitive development) มี 3 ระยะ คือ ระยะแรกต่อเนื่องระยะที่ 2 เกิดในช่วงทศวรรษ 1970 - 1980 มีการเปลี่ยนความสนใจจากกระบวนการทางสติปัญญา ภายในเด็กแต่ละคน เช่น ในการวิจัยของเพียเจต์ (classical research of Piaget) มาเกี่ยวข้องกับเรื่องความคิดหรือปัญญาทางสังคม (social cognition) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากไวกอทสกี (Vygotsky) อันทำให้เกิดการเปลี่ยนจากความพยายามในการอธิบายเรื่องทางความคิดหรือปัญญา ว่าเป็นกระบวนการที่เกิดภายในบุคคล มาเป็นความเข้าใจในเรื่องบริบทระหว่างบุคคลในความเติบโตทางปัญญา หรือกล่าวได้ว่า เป็นการเปลี่ยนจากความคิดที่เป็นเลือดเย็น (cold blooded) มาเป็นเลือดอุ่น (warm blooded) คือ การสนใจว่า กระบวนการคิดและการเติบโตทางปัญญา เป็นสิ่งที่เกิดในสังคมที่มีปัจจัยทางบริบท เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเติบโตทางปัญญา

บัทเทอร์เวิร์ท กล่าวว่าการศึกษาเรื่องพัฒนาการทางปัญญาอยู่ในระยะที่สาม ที่นัก

คิดหรือนักทฤษฎี กำลังเริ่มเน้นเรื่องความเชื่อมโยงอย่างเหนียวแน่น ระหว่างข้อบังคับทางบริบท และการได้มาซึ่งความรู้ ยิ่งไปกว่านั้น ได้มีการรวมบริบททางกายภาพ (physical context) กระบวนการคิดเข้ากับสังคม จึงมีความคิดร่วมสมัย ที่เชื่อว่าความคิดหรือปัญญาเป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังคมและบริบททางกายภาพที่ยากที่จะแยกออกจากกัน (Butterworth, 1992)

นิโคลส์และบราวน์ (Randall. G. Nichols and Vanessa Allen Brown ใน Jonassen (editor), 1996) จัดเนื้อหาเกี่ยวกับการสื่อสารและการศึกษาสื่อ (communication and media education) ไว้ในเรื่องทฤษฎีการพินิจพิเคราะห์หรือทฤษฎีวิพากษ์ของเทคโนโลยีการศึกษา (Critical Theory of Educational Technology) และระบุถึง โคเอททิง (Koetting) ที่อ้างถึงแบบความรู้ของฮาร์เบอร์มาส (Habermas' knowledge types) โคเอททิงเสนอว่า เทคโนโลยีการศึกษามีรากฐานจากการให้ความรู้เกี่ยวกับความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล (empirical view of knowledge) การขยายฐานของทฤษฎีไปในเรื่องศาสตร์ของการพินิจพิเคราะห์หรือการวิพากษ์ (critical science) จะทำให้ศาสตร์นี้อยู่ในกระแสหลัก (mainstream) ของความคิดทางการศึกษามากขึ้น และช่วยให้เกิดการศึกษาหรือตรวจสอบมากขึ้นในเรื่องภาษาของภาพยนตร์ วีดิทัศน์ ภาพถ่ายและสื่ออื่น ๆ นิโคลส์และบราวน์ (Nichols and Brown) สรุปว่า ผลการศึกษางานวิจัยต่าง ๆ พบว่า เทคโนโลยีการศึกษา การออกแบบการเรียนการสอน และการใช้คอมพิวเตอร์เป็นการศึกษาเรื่อง ความรู้ และการเรียนรู้ที่เน้นมากเกินไปเกี่ยวกับการวิเคราะห์ ความเป็นเหตุเป็นผล ความคิดหรือปัญญา กระบวนการวิเคราะห์บริบท (decontextualized) และเครื่องมือ ในขณะที่หัวข้อเกี่ยวกับทฤษฎีการพินิจพิเคราะห์หรือทฤษฎีวิพากษ์ (critical theory) ได้รับความสนใจน้อย หัวข้อเหล่านี้เช่น ความสัมพันธ์ในสังคม ลัทธิหรือความคิดเกี่ยวกับผู้หญิง (feminism) เทคโนโลยีและสื่อ สื่อและวัฒนธรรมของประชาชน ฯลฯ การให้ความสนใจในทฤษฎีการพินิจพิเคราะห์หรือวิพากษ์ จะทำให้นักเทคโนโลยีการศึกษาสนใจในปัญหาของตัวตนและชุมชนมากขึ้น ดังที่ เยเมน โคเอททิง และนิโคลส์ (Yeamen, Koetting and Nichols, 1994) กล่าวไว้ในบทความเรื่อง Critical Theory, Culteral Analysis and the Ethics of Educational Technology as Society Responsibility ว่า การให้ความสนใจเรื่องทฤษฎีการพินิจพิเคราะห์หรือการวิพากษ์เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเทคโนโลยีการศึกษา อันทำให้เกิดการตรวจสอบและการพยายามสร้างความเท่าเทียมกันในสังคม ทั้งในเรื่องของชนชั้น เพศ สถานภาพ การศึกษา และทำให้เห็นว่า ความคิด (cognition) ภาษา (language) การสื่อสาร (communication) และการออกแบบการเรียน การสอน (instructional design) สามารถครอบงำหรือโน้มนำคนกลุ่มต่าง ๆ ได้อย่างไร บทความนี้ได้สรุปในตอนท้ายว่า นักเทคโนโลยียุค

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลังศตวรรษที่ 20 ควรมีแบบอย่าง (models) ทั้งด้านเทคนิค (technical) การปฏิบัติได้ (practical) การพินิจพิเคราะห์ (critical) ที่บางครั้งอาจคู่ขนาน หรือไปด้วยกัน บางครั้งอาจมีการโต้แย้งกัน แต่ที่สำคัญ คือ ต่างก็ช่วยเกื้อหนุนให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้น ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการสอนให้ผู้เรียนเกิดทักษะในการพินิจพิเคราะห์หรือวิพากษ์สื่อมวลชนในด้านสถาบัน องค์กร การจัดการ การดำเนินการ การผลิต และผลผลิตสื่อเป็นบทบาทหน้าที่หนึ่งของนักเทคโนโลยีการศึกษา ดังที่ Sarmiento (1995) กล่าวว่า การให้การศึกษาเรื่องสื่อหรือมีเดียลิตเตอเรซีคือการศึกษาสำหรับการสื่อสารหรือการศึกษาการสื่อสารและการให้ความรู้เรื่องสื่อโสตทัศน์ (Media education is known as media literacy, education for communication or educommunication and audiovisual literacy)

สถาบันด้านการศึกษาในหลายประเทศตลอดจนองค์การยูเนสโกต่างตระหนักถึงความสำคัญของการขยายขอบข่ายของ "การอ่านออกเขียนได้" ในแบบที่ถ่ายทอดผ่านแบบเรียนในโรงเรียนไปสู่ "การอ่านสื่อออก เขียนสื่อได้" ที่ยูเนสโกใช้คำว่า "media education" เช่นเดียวกับในยุโรปและออสเตรเลีย ในขณะที่ในสหรัฐอเมริกานิยมใช้คำว่า media literacy (Considine,1995) ในความหมายเดียวกันนี้มีการใช้คำอื่นอีก เช่น media awareness หรือความสำนึกรู้ในสื่อ, media analysis หรือการวิเคราะห์สื่อ อันหมายรวมถึง ความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติ บทบาทหน้าที่ และการทำงานของสื่อ ไปจนถึงความสามารถในการวิเคราะห์รูปแบบ เนื้อหาของสิ่งที่สื่อนำเสนอได้

ศูนย์วิจัยปฏิบัติการด้านสื่อ (Media Action Research Center) ในสหรัฐอเมริกา อธิบายเกี่ยวกับเป้าหมายของ media education ในสถานศึกษาระดับกลาง และระดับสูงว่า (Brown, 1991) การสอน media education ก็เพื่อให้นักศึกษาสามารถสนองตอบ หรือแสดงปฏิกิริยาต่อสิ่งที่ได้ชมทางโทรทัศน์หรือภาพยนตร์ สิ่งที่ได้อ่านหรือได้เห็นจากสื่อสิ่งพิมพ์ ตลอดจนสิ่งที่ได้ยินทางวิทยุกระจายเสียง การทำให้นักศึกษามีความสามารถดังกล่าวต้องเริ่มด้วยการให้มีความเข้าใจในธรรมชาติ เทคนิค และเป้าประสงค์ของสื่อในสังคมการสื่อสาร เพื่อที่จะสามารถพัฒนาการสนองตอบต่อสื่อโทรทัศน์ ภาพยนตร์ สิ่งพิมพ์ และวิทยุกระจายเสียงได้ จุดประสงค์เบื้องต้นของ media education คือ การสร้างและพัฒนาเยาวชนให้เป็นผู้ที่พอใจ และเห็นคุณค่าของการเป็นผู้ฟัง ผู้อ่าน ผู้ชม ที่รู้จักวิเคราะห์ พินิจพิเคราะห์หรือช่างสังเกต ด้วยความคาดหวังว่าเยาวชนของวันพรุ่งนี้ จะมีความสามารถในการค้นหาความจริงจากสื่อมวลชนที่ตนเองและสังคมได้รับ ส่วนเป้าหมายสุดท้ายของ media education คือ การพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้ที่สามารถแสวงหาและแยกแยะความจริงจากสิ่งที่ได้รับจากสื่อ ในขณะที่ กรีน (Green, 1993) กล่าวว่า ในยุคเริ่มแรกของการสอน media education จะให้ความสำคัญกับเนื้อหาของข่าวและเรื่องที่ก่อ

ให้เกิดผลกระทบต่อศีลธรรม การสอนมักเป็นแนวคิดด้านอุดมการณ์ โดยเฉพาะเรื่องบทบาทและความสำคัญของสื่อในฐานะที่เป็นผู้นำสังคม ต่อมาเนื้อหาการสอน media education ได้ครอบคลุมไปในส่วนของความบันเทิง ความพึงพอใจ และจากนั้นก็มีการนำแนวคิดทางการเมืองเข้าไป่ เช่นเรื่องสิทธิความเท่าเทียมของสตรี การต่อต้านการแบ่งเชื้อชาติ ปัจจุบันการสอน media education มีเรื่องการวิพากษ์หรือพินิจพิเคราะห์เกี่ยวกับความมีอำนาจเหนือของสื่อหรือการนำเสนอสารของสื่อเป็นเรื่องหลักและการผลิตสื่อเป็นเรื่องรองลงมา

อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2538) ระบุว่า ความตื่นตัวในการจัดให้มีหลักสูตรสื่อมวลชนศึกษาในลักษณะใดลักษณะหนึ่งมีมากว่า 30 ปีแล้ว แต่ความสนใจยังได้ขยายวงออกไปมากขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วง 20 ปีมานี้ หลายประเทศได้จัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรในระดับประถมและมัธยมศึกษา อีกหลายประเทศมีหลักสูตรเพื่อฝึกครูให้สอนสื่อมวลชนศึกษาได้ และก็มีอีกหลายประเทศที่การจัดการสื่อมวลชนศึกษาเป็นกิจกรรมนอกหลักสูตร ที่องค์กรเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับสื่อ และการศึกษาเป็นฝ่ายส่งเสริมและสนับสนุนในการจัดสื่อมวลชนศึกษา

อุบลรัตน์ สรุปว่า แนวทางการจัดหลักสูตรที่ประเทศต่าง ๆ ได้ดำเนินการมาในช่วงปี ค.ศ.1960-1985 แบ่งเป็น 4 กลุ่มคือ แนวเสริมภูมิคุ้มกันแก่เด็กและเยาวชน(inoculation approach) แนวสร้างความสามารถเชิงวิพากษ์ในตัวผู้อ่านหรือผู้รับสื่อ (critical reader / viewer approach) แนวการสร้างความสามารถในการผลิตสื่อชุมชน (production of community media) และแนวการวิเคราะห์สื่อ หรือแนววิเคราะห์ภาพลักษณ์และจิตสำนึก (images and consciousness)

ท้ายที่สุด อุบลรัตน์ แสดงความหลากหลายของการจัดและดำเนินการหลักสูตรสื่อมวลชนศึกษา โดยอ้างถึงผลการสำรวจที่นักวิชาการด้านสื่อมวลชนศึกษานำเสนอต่อที่ประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องสื่อมวลชนศึกษา (Media Education Workshop) เมื่อเดือนมกราคม 2538 ที่สถาบันวิจัยสื่อมวลชน มหาวิทยาลัยเลสเตอร์ ประเทศอังกฤษว่า "แนวทางการจัดหลักสูตรทั้ง 4 แนว ยังคงมีการพัฒนาต่อไป เพื่อให้ละเอียดลึกซึ้งและเหมาะสมกับบริบททางสังคมของแต่ละประเทศ และดูเหมือนว่าหลักสูตรสื่อมวลชนศึกษาจะมีลักษณะหลากหลาย มีความเป็นสหสาขาวิชา ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อของนักวิชาการด้านสื่อมวลชนศึกษาที่ว่า หลักสูตรในด้านนี้กระจายออกไปในหลายทิศทาง แต่ก็มีบูรณาการในแก่นของสาระที่เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย (democratization process) และการเสริมสร้างพลเมือง

อย่างไรก็ดี บราวน์ (Brown, 1991) ระบุว่า ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ผลงานการศึกษาวิจัย หรือสิ่งตีพิมพ์เกี่ยวกับ media education มักเป็นเรื่องของการจัด หรือการดำเนินการในโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่ง หรือห้องที่ใดห้องที่หนึ่ง หรือแม้แต่ผู้สอนคนใดคนหนึ่ง หรือเป็นผลงาน

ของสำนักพิมพ์ทางการศึกษาแห่งใดแห่งหนึ่ง ยังไม่มีผลงานใดที่ให้ภาพกว้าง ๆ ของโครงการในลักษณะที่ครอบคลุมความหลากหลายเชิงภูมิศาสตร์ สังคม และเนื้อหาการศึกษา

บัคคิงแฮม (Buckingham, 1995) แสดงข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน media education ไว้ 2 ประการ คือ

ประการแรก ควรมีการตระหนักถึงความสำคัญของข้อมูลที่ว่า เด็ก/ผู้เรียนรู้เรื่องอะไรเกี่ยวกับสื่อมวลชนมาบ้างแล้ว เพราะที่ผ่านมามักมองเด็ก/ผู้เรียน เป็นผู้ถูกกระทำ เป็นตัวเฉื่อยและอ่อนแอ ทำให้ถูกครอบงำได้โดยง่าย และมองสื่อโทรทัศน์ว่าเป็นสาเหตุของความก้าวร้าวรุนแรง ทำลายจินตนาการและสติปัญญา ทำลายชีวิตครอบครัว ก่อให้เกิดปัญหาทางเพศ เชื้อชาติ สัทธิทหาร ลัทธิบริโภคนิยม และปัญหาทางสังคมอื่น ๆ

ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีนักวิชาการหลายคนพยายามศึกษาวิจัยเพื่อทดสอบสมมติฐานเบื้องต้นดังกล่าว นักวิจัยรุ่นใหม่พยายามมองเด็ก/ผู้เรียนเป็นผู้ใช้สื่อ ภายใต้กรอบแห่งเนื้อหาของวิชาจิตวิทยา จิตวิทยาสังคม โดยเฉพาะภายใต้เนื้อหาวัฒนธรรมศึกษา มีนักวิจัยบางคนพยายามพัฒนาวิธีการเพื่อจะทราบให้ได้ว่า เด็ก/ผู้เรียนตัดสินเกี่ยวกับสื่ออย่างไร และใช้สื่อในการสร้างบุคลิกภาพ และการได้รับการยอมรับทางสังคมอย่างไร

แนวคิดดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ความรู้เกี่ยวกับสื่อของเด็ก/ผู้เรียน จะพัฒนาไปตามอายุ และให้ความสนใจกับความรู้เรื่องสื่อของเด็ก/ผู้เรียน มากกว่าการสรุปว่าเขาไม่รู้อะไร

ประการที่สอง ความคิดเดิมมองผู้เรียนเป็น ผู้ไม่รู้ ไม่เข้าใจ (mystified) และผู้สอนหรือครู เป็นผู้รู้หรือผู้คลี่คลายปัญหา ดังนั้น ผู้เรียนจึงต้องยอมรับสิ่งที่ผู้สอนสอน หรือเสนอแนะ แต่แนวคิดใหม่เสนอให้ครูเป็นผู้เสนอแนะและรับฟังความคิดเห็นของเด็ก/ผู้เรียนมากกว่าผู้ชี้นำสั่งสอน

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในสหราชอาณาจักรในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา คือ การเรียนการสอน media education ควรเริ่มด้วยการศึกษาและกำหนดปัญหาเกี่ยวกับ media education ตามสภาพความเป็นจริง แทนการสอนที่ดำเนินมาแต่เดิมคือการให้ความสนใจว่าต้องสอนอะไรเท่านั้น

ในขณะที่การดำเนินกิจการของสื่อมวลชนในประเทศไทยโดยเฉพาะสื่อโทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียงและหนังสือพิมพ์ เพิ่มพูนการแพร่กระจายและอำนาจในการดึงดูดความสนใจ โน้มนำความคิด พฤติกรรม และเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคล โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนอย่างยากจะหลีกเลี่ยงได้ และในขณะที่ความสนใจในการให้การศึกษาเรื่องสื่อมวลชน หรือ media education เริ่มเกิดขึ้นในประเทศไทย แต่ยังไม่มีการศึกษาวิจัยใดที่เสนอ

แนวคิดเกี่ยวกับ media education หรือ media literacy ที่พยายามแสดงให้เห็นถึงลักษณะหรือระดับของ media literacy ของผู้รับสื่อในสังคมไทยไม่ว่าจะเป็นกลุ่มใด

การศึกษาวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ระดับมีเดียลิตเตอเรซีของนักศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยนี้ จึงเป็นการนำเสนอองค์ความรู้เรื่องมีเดียลิตเตอเรซี การพยายามขยายการศึกษาด้านเทคโนโลยีการศึกษาไปในเรื่อง ศาสตร์ของการพินิจพิเคราะห์หรือการวิพากษ์ (critical science) สื่อมวลชน ภาษาของสื่อมวลชน และการตีความสารของสื่อมวลชนโดยผู้รับสาร

สาเหตุที่ผู้วิจัยกำหนดให้นักศึกษาชั้นปีที่ 1 ในสถาบันศึกษาของรัฐ สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย เป็นกลุ่มประชากรในการวิจัยครั้งนี้เพราะสถาบันอุดมศึกษาของรัฐเป็นแหล่งสำคัญในการพัฒนาบุคคลในด้านวิชาการ และวิชาชีพ ที่หลากหลาย ก่อนเข้าสู่ตลาดอาชีพ และการดำเนินชีวิตในสังคม และนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ซึ่งอยู่ในช่วงเชื่อมต่อของวัยรุ่นตอนกลางไปสู่วัยรุ่นตอนปลายนั้นมีความสนใจในสิ่งต่าง ๆ รอบตัวสูง ต้องการเรียนรู้ทั้งเชิงวิชาการ ความคิด ความเข้าใจตนเอง และความเข้าใจในปัญหาของโลก (ทองเรียน อมรัชกุล, 2525) นอกจากนี้ผู้เรียนในมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะในช่วงระยะต้นของการศึกษา เช่นผู้เรียนในชั้นปีที่ 1 เป็นกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญของธุรกิจสื่อมวลชน ในขณะที่ตัวนักศึกษาเองก็มีการใช้สื่อมวลชนเพื่อความบันเทิงในระดับที่สูงเช่นกัน (มณฑาวดี พูลเกิด, 2539) การทำการศึกษาวิจัยกับกลุ่มประชากรนี้จึงเป็นการวิเคราะห์หาระดับมีเดียลิตเตอเรซีกับกลุ่มที่มีการเปิดรับสื่อสูง และในทางด้านการศึกษานั้น การเรียนในชั้นปีที่ 1 - 2 ของระดับปริญญาตรีจะมีทั้งเนื้อหาที่เป็นวิชาพื้นฐานทั่วไป และพื้นฐานทางวิชาชีพของแต่ละสาขาวิชา ซึ่งหากจะมีการพัฒนาหลักสูตรมีเดียลิตเตอเรซีในระดับอุดมศึกษาแล้ว ควรจะเป็นการเรียนการสอนในระดับชั้นปีที่ 1 - 2 เพื่อสร้างพื้นฐานความรู้ ความเข้าใจ และทักษะที่ถูกต้องชัดเจนเกี่ยวกับสื่อมวลชน สำหรับให้นักศึกษาได้นำไปพัฒนาทักษะและความคิดให้กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้นในขณะศึกษาชั้นปีที่สูงขึ้นของแต่ละสาขาวิชาชีพ และการเก็บข้อมูลการวิจัยในช่วงปลายปีการศึกษายังเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมเพราะผู้เรียนในต่างสาขาวิชาได้มีการพัฒนาความรู้ ความคิด ตลอดจนทักษะเฉพาะสาขาวิชาชีพในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังมีความร่วมในลักษณะของวัยและการเปิดรับสื่อมวลชนในระดับหนึ่งด้วย

นอกจากนั้น วิธีการ และผลการวิเคราะห์ระดับมีเดียลิตเตอเรซีจากการวิจัยครั้งนี้ยังเป็นแนวทางให้เกิดการพัฒนาการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อไป อันอาจนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้มีเดียลิตเตอเรซีทั้งด้านการศึกษา การวิเคราะห์องค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของมีเดียลิตเตอเรซี การสร้างเครื่องมือมาตรฐานเพื่อวัดลักษณะหรือระดับมีเดียลิตเตอเรซีของกลุ่มตัวอย่างต่าง ๆ การพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน หรือการฝึกอบรมเพื่อพัฒนามีเดียลิตเตอเรซีของกลุ่ม

เป้าหมายที่กำหนด ฯลฯ ซึ่งล้วนแสดงให้เห็นถึงความพยายามของสถาบันทางการศึกษา ในการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับมีเดียลิตเตอเรซีขึ้นในประเทศไทย ซึ่งหากความพยายามและพัฒนาการทั้งหลายนั้นสามารถก่อให้เกิดการสร้างหรือพัฒนาระบบการศึกษาสื่อมวลชน (media education) ขึ้นในประเทศไทยแล้ว ก็จะเป็นการแสดงให้เห็นศักยภาพของการศึกษา ในการสร้างบุคคลให้เป็นผู้รู้เรื่องสื่อ เป็นผู้รับสื่อที่มีพลังอำนาจ (empowerment) มีความเป็นอิสระจากการถูกครอบงำโดยสื่อมวลชน ทั้งในการรับและการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่ได้รับจากสื่อ สามารถมีส่วนร่วมและตอบโต้สื่ออย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับแนวคิดในการพัฒนาศักยภาพของบุคคลในระบอบประชาธิปไตย และในวิถีชีวิตของโลกที่ข่าวสารข้อมูลจากสื่อสารมวลชนมีบทบาทและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้เช่นในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและลักษณะของมีเดียลิตเตอเรซี
2. เพื่อวิเคราะห์ระดับมีเดียลิตเตอเรซีของนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ระดับปริญญาตรีในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ที่สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ขอบเขตการวิจัย

1. สื่อ หรือ media ในการศึกษาวิจัยนี้ คือสื่อมวลชน (mass media) ได้แก่ หนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์และภาพยนตร์
2. นักศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยในการวิจัยครั้งนี้ คือ นิสิตนักศึกษาระดับปริญญาตรีที่กำลังศึกษาในระดับชั้นปีที่ 1 (ปีการศึกษา 2540) ในมหาวิทยาลัยของรัฐ สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย ที่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงในการเลือกคณะและมหาวิทยาลัย กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ที่แสดงความจำนงในการตอบแบบสอบถามในจดหมายแจ้งเชิญชวนที่เผยแพร่โดยผู้ประสานงานการวิจัยในคณะของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่สุ่มได้ จำแนกกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 4 กลุ่มสาขาวิชา คือ กลุ่มสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ กลุ่มสาขาวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กลุ่มสาขาวิชามนุษยศาสตร์ และกลุ่มสาขาวิชาสังคมศาสตร์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 กลุ่มสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพประกอบด้วยสาขาวิชาที่มีการสอนเกี่ยวกับการแพทย์ การพยาบาล กายภาพบำบัด รังสีเทคนิค โภชนวิทยา อนามัยชุมชน จิตวิทยาคลินิก ทันตกรรม เภสัชกรรม สัตวแพทย์ วิทยาศาสตร์การแพทย์ สำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ คณะแพทยศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ คณะเทคนิคการแพทย์ คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

2.2 กลุ่มสาขาวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีประกอบด้วยสาขาวิชาที่มีการสอนเกี่ยวกับ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ประยุกต์ วิศวกรรมศาสตร์ เกษตรศาสตร์ ได้แก่ เคมี ฟิสิกส์ ชีววิทยา คณิตศาสตร์ สถิติ คอมพิวเตอร์ เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ วัสดุศาสตร์ รังสีประยุกต์และไอโซโทป วิศวกรรมโยธา วิศวกรรมคอมพิวเตอร์ วิศวกรรมเกษตร วิศวกรรมอิเล็กทรอนิกส์ วิศวกรรมเคมี วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม เกษตรกลวิธาน กีฏวิทยา โรคพืช ปฏพีวิทยา พืชไร่ พืชสวน สัตวบาล นิเทศการเกษตร ส่งเสริมการเกษตร การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ สำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะประมง คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2.3 กลุ่มสาขาวิชามนุษยศาสตร์ ประกอบด้วยสาขาวิชาที่มีการสอนเกี่ยวกับภาษา ประวัติศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ศิลปศาสตร์ บรรณารักษ์ ปรัชญา ศาสนา เทววิทยา โบราณคดี วิจิตรศิลป์ จิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มัณฑนศิลป์ นิเทศศิลป์ ศิลปกรรมศาสตร์สถาปัตยกรรมเคหการ สถาปัตยกรรมภายใน ภูมิสถาปัตย์ สำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ (สาขาวิชานิเทศศิลป์) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

2.4 กลุ่มสาขาวิชาสังคมศาสตร์ ประกอบด้วยสาขาวิชาที่มีการสอนเกี่ยวกับครุศาสตร์ การศึกษา นิติศาสตร์ กฎหมาย รัฐศาสตร์ การเมืองการปกครอง สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บริหารธุรกิจ พาณิชยศาสตร์และการบัญชี เศรษฐศาสตร์ สถิติประยุกต์ นิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ สื่อสารมวลชน สำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ คณะครุศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะเศรษฐศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

คำถามการวิจัย

1. แนวคิดและลักษณะของมีเดียลิตเตอเรซีคืออะไร
2. นักศึกษาระดับอุดมศึกษาของไทยมีมีเดียลิตเตอเรซีในระดับใด
3. นักศึกษาในต่างกลุ่มสาขาวิชามีมีเดียลิตเตอเรซีเหมือนหรือต่างกัน

คำจำกัดความในการวิจัย

ระดับมีเดียลิตเตอเรซี คือระดับของความรู้ ความคิด หรือ การอนุมาน หรือพุทธิปัญญา (cognitive level) ของบุคคลต่อองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของมีเดียลิตเตอเรซีที่การวิจัยกำหนด การวิจัยนี้แบ่งระดับความรู้ ความคิดเกี่ยวกับสื่อมวลชนออกเป็น 4 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 คือผู้รับสื่อที่ตระหนักว่า สื่อและเนื้อหาสื่อมีเพื่อสนองตอบต่อความชอบความพอใจ ผู้รับสื่อกลุ่มนี้รู้จักสถาบัน/องค์กรสื่อจากเนื้อสารที่รับจากสื่อ ไม่รู้สถานภาพบทบาทของสถาบัน/องค์กรสื่อ ไม่รู้/ไม่สนใจกระบวนการผลิตสื่อ เชื่อว่าสิ่งที่สื่อนำเสนอสะท้อนความจริง ความถูกต้อง และความตรงตามลักษณะที่เสนอ เข้าใจได้เฉพาะสิ่งที่สื่อเสนออย่างชัดเจน ตีความการเล่าเรื่องอย่างตรงไปตรงมาในลักษณะที่รู้จักและเคยชิน ชื่นชมโอกาสที่สื่อให้มีส่วนร่วมสนองตอบ ตอบโต้ ร่วมมือตามที่สื่อคาดหวัง ต้องการ

ระดับที่ 2 คือผู้รับสื่อที่มีความรู้ ความเข้าใจในสื่อ รู้ลักษณะของสถาบัน / องค์กรสื่อตามบทบาทหน้าที่ของสื่อในระบบสังคม รู้ เข้าใจ ยอมรับแบบแผนการผลิตตามลักษณะทางวิชาชีพของสื่อ รู้ความหมายตรง (denotation) ที่แสดงให้เห็นชัดเจนในรูปแบบ รหัส แบบแผนของสื่อ รู้เทคนิคที่สื่อใช้เพื่อดึงดูดความสนใจ ตีความได้ตามจุดมุ่งหมายของสื่อ วิเคราะห์เทคนิคการเล่าเรื่อง ความหมาย ความคิดของเรื่องที่สื่อเสนอได้ตามเนื้อความที่สื่อเสนอ ยอมรับการสร้างความมีส่วนร่วมของสื่อ พูดคุย วิจารณ์ การทำงานหรือผลผลิตสื่อในกลุ่มคนใกล้ชิด

ระดับที่ 3 คือผู้รับสื่อที่สามารถวิเคราะห์การดำเนินการของ สถาบัน / องค์กรสื่อตามสภาพและจุดยืนหรือเป้าหมายการดำเนินการ สภาพการเป็นเจ้าของ และการควบคุม รู้และวิเคราะห์ได้ว่าสื่อเป็นผู้นำเรื่องภายในสังคมมาเสนอด้วยการสร้าง (construction) การกำหนดแบบฉบับ (stereotype) สามารถวิเคราะห์จุดมุ่งหมาย วิธีการผลิต การนำเสนอ และการสร้างความมีส่วนร่วมของสื่อ รับรู้สื่ออย่างเข้าใจในสื่อและตนเอง วิเคราะห์ ตีความหมายแฝง (connotation) ในเนื้อความสื่อได้ทั้งในภาษาภาพ ภาษาพูด ภาษาเสียง และภาษาเขียน วิเคราะห์ความหมาย

ความคิด และเทคนิคที่สื่อใช้ในการเล่าเรื่องตามเนื้อเรื่องและตามความเป็นจริงที่เนื้อเรื่องเชื่อมโยงไปถึง คือวิเคราะห์ความหมายของเรื่องเล่าได้ลึกขึ้น กว้างขึ้น ตอบโต้สื่อไปยังผู้ผลิตสื่อหรือสื่อมวลชนอื่น

ระดับที่ 4 คือผู้รับสื่อที่ประเมิน ตัดสินได้ว่า สถาบันสื่อ / องค์กรสื่อเกี่ยวข้องกับระบบอำนาจ ทุนนิยม บริโภคนิยม ประเมินได้ว่าสื่อมีการดำเนินการทั้งแบบแผนความคิดและการผลิตในระบบอุตสาหกรรม และความคิดกระแสหลักที่สนับสนุนอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง สามารถตีความเนื้อความสื่ออย่างเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม แนวคิดหรืออุดมการณ์ของสื่อ แนวคิดเรื่องการแบ่งแยกทางเพศ ชนชั้น รู้แก่นความคิดหลักของเรื่องที่สื่อเล่า ตัดสินจุดมุ่งหมายของการเล่าอย่างเชื่อมโยงได้กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม เป็นผู้รับสื่อที่มีพลังอำนาจเท่าเทียมกับสื่อ สามารถตั้งคำถามในเรื่องเกี่ยวกับการทำงานของสื่อ มีส่วนร่วมกับสื่อตามที่ตนกำหนด ตอบโต้สื่อไปยังหน่วยงานดูแลสื่อ สนใจหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของผู้รับสื่อ การให้การศึกษาเรื่องสื่อ (media education) การทำให้เป็นผู้รู้เรื่องสื่อ (media literacy)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้รู้แนวคิดและลักษณะของมีเดียลิตเตอเรซี
2. ทำให้รู้ระดับมีเดียลิตเตอเรซีของนิสิตนักศึกษาใน 4 กลุ่มสาขาวิชา ตามที่การวิจัยกำหนด
3. นำเสนอข้อมูลพื้นฐานที่ผู้สนใจสามารถพัฒนาการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อไป ทำให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้มีเดียลิตเตอเรซีทั้งด้าน การศึกษา การวิเคราะห์ องค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของมีเดียลิตเตอเรซี การสร้างเครื่องมือมาตรฐานเพื่อวัดลักษณะหรือระดับมีเดียลิตเตอเรซี การพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน หรือการฝึกอบรม เพื่อพัฒนามีเดียลิตเตอเรซีของกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดหรือต้องการ